

PRÁVNÍ ASPEKTY EKONOMICKÝCH PŘEMĚN V ČESKOSLOVENSKÉM HOSPODÁŘSTVÍ V LETECH 1945-1948

Jan Hurdík

Karel Marx, Bedřich Engels a V. I. Lenin při zkoumání zákonitostí vývoje kapitalistického výrobního způsobu vytvořili vědeckou teorii socialistické revoluce a vyzbrojili jí pracující v boji za likvidaci nadvlády vykořisťovatelských tříd. Podle této teorie je možno skoncovat s kapitalismem pouze socialistickou revolucí, která zbavuje buržoazii politické moci a možnosti utiskovat a vykořisťovat pracující. Socialistická revoluce znamená zásadní zlom starých kapitalistických vztahů a nastolení nových, socialistických vztahů. Leninismus učí a historické zkušenosti potvrzují, že vykořisťovatelské třídy se moci a ekonomické nadvlády nevzdávají dobrovolně. Proto také podle konkrétní situace a stupně odporu reakčních sil staré společnosti je nutné využívat pokojných i ozbrojených forem vývoje socialistické revoluce. Ač se však revoluční přerod od kapitalismu k nové společnosti uskutečňuje v jakékoli formě, socialistická revoluce znamená vždy hlubokou kvalitativní změnu výrobních vztahů: likvidaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků a nastolení sociálních vztahů založených na nových formách vlastnictví a přispívajících k rozvoji materiální a duchovní kultury společnosti, k osvobození a rozkvětu společnosti.¹⁾

Dějiny vývoje společnosti za posledních padesát let potvrzují správnost marxisticko-leninské teorie socialistické revoluce. Její první praktickou prověrkou byla Velká říjnová socialistická revoluce, která poprvé prorazila frontu imperialismu v jejím nejzranitelnějším článku, zahájila novou epochu dějin lidstva - epochu revolučního přechodu od kapitalismu k socialismu ve světovém měřítku.

V sovětském Rusku byla v důsledku vítězství VŘSR nastolena diktatura proletariátu ve formě sovětů. Sovětská moc byla nejmasovější organizací pracujících v boji za socialistickou přestavbu společnosti. V jiných

1) Viz *Osnovy sovětského hospodářství a práva*. Pod redakcí I. D. Levina. Moskva 1957, str. 100.

historických podmínkách, vzniklých po 2. světové válce, zvítězilo v řadě evropských a asijských zemí lidově demokratické zřízení, forma politické organizace společnosti, jejímž obsahem je rovněž diktatura proletariátu. Lidová demokracie odráží zvláštnosti vývoje socialistické revoluce v podmínkách zotřívání všeobecné krize kapitalismu. Odrazily se v ní i historické a národní podmínky jednotlivých zemí, které vstoupily na socialistickou cestu vývoje.

Stát diktatury proletariátu je povolán splnit jeden z nejzákladnějších úkolů přechodného období - provést socialistické zespolečnění výrobních prostředků a odstranit tak základní rozpor kapitalismu - rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromokapitalistickou formou přivlastňování.

V. I. Lenin učil, že proces socialistického zespolečnění výroby se nevyčerpává pouze samotným vyvlastněním vykořistovatelů. Podniky, které byly přeměněny v majetek lidí, musí být zespolečněny fakticky, tj. jejich činnost musí být podřízena zájmům celé společnosti.

Vzhledem k tomu, že se tato práce zabývá především právními aspekty znárodnění a aspekty politickými a ekonomickými jen v úzké souvislosti s právní stránkou znárodnění, je zde pojat proces znárodnění v zúženém smyslu - pouze jako vlastní etapa vyvlastňovací, tj. léta 1945-1948.

Aby nám jasněji vyplynuly na povrch věci rysy, charakteristické pro znárodnění v Československu, uveďme si nejprve pro srovnání některé zvláštnosti, jimiž se vyznačoval proces nacionalizace v sovětském Rusku.

Říjnová revoluce se hospodářsky nejvýznačněji odrazila v zemědělství, v průmyslu, v obchodu a finančnictví. V průmyslu nebyl vyvlastňovací proces tak náhlý, jako například v zemědělství, a prošel několika fázemi, nežli se stal všeobecný.

Původní heslo revoluce v průmyslu znělo "dělnická kontrola". Ve všech závodech, zejména velkých, byly voleny závodní rady a výbory, které toto heslo měly provádět. To fakticky již znamenalo jakýsi přechod vlády v průmyslových podnicích od dosavadního majitele ke kolektivu.²⁾ Přímý přechod tu nebyl možný, poněvadž dělníci se podle Leninových slov museli naučit nejdříve průmysl řídit a potom teprve jej mohli převzít do vlastních rukou.

Cílem revolučních dělnických vrstev nebyla tedy pouhá dělnická kontrola v průmyslu, nýbrž úplné jeho ovládnutí.

O dělnické kontrole vydala nová sovětská moc zvláštní dekret již týden po svém ustavení. Byl to dekret VÚVV a RLK ze 14. listopadu 1917,

2) Josef Š r o m, Sovětské Rusko, Praha 1924, str. 241.

upravující Řád o dělnické kontrole. Dělnickou kontrolou začal proces, směřující k přechodu veškerého průmyslu do rukou všeho dělnictva.³⁾

Dne 5. prosince 1917 vytvořila sovětská vláda Nejvyšší radu národního hospodářství, která měla řídit celý nacionalizační proces, a to nejen v průmyslu, nýbrž ve všech odvětvích hospodářství.

První etapa vlastního zespolečnění průmyslu byla prováděna formou konfiskace, tedy jako akt revolučního násilí vůči poražené třídě a zároveň jako sankce za sabotování výroby, neplnění dodávek a jiné činy majitelů podniků nebo osob podílejících se na jejich správě. V období od VŘSR do 28. června 1918 byly v základě vyřešeny vlastnické vztahy v oblasti průmyslu, když sovětská moc řadou dekretů nejprve konfiskovala a potom nacionalizovala téměř všechny průmysl na území RSFSR. Zprvu jednorázové akty konfiskace jednotlivých podniků byly nahrazeny dekrety, které znárodněly celá odvětví.⁴⁾

Paralelně s akty konfiskace jsou od ledna 1918 vydávány sovětskou mocí akty, vyjadřující vyšší formu zaspolečnění výrobních prostředků, a to akty vlastní nacionalizace. V tomto období byly znárodněny banky, obchodní loďstvo, cukrovarnický průmysl, naftová těžba a některé další podniky.

Rozhodující krok v procesu nacionalizace byl učiněn 28. června 1918 historickým dekretem RLK o znárodnění veškerého velkého průmyslu.

Zespolečňování pokračuje i nadále, a to jak formou vlastní nacionalizace, tak formou sekvestrace tam, kde to bylo nezbytně nutné k udržení chodu podniku, či formou konfiskace jakožto represivního opatření.

Tento proces byl ukončen teprve nařízením NRNH z 29. listopadu 1920, podle něhož byl prohlášen za nacionalizovaný každý podnik, který měl více než 5 dělníků, pokud používal závod motory, nebo více než 10 dělníků, pokud závod nepoužíval motory. Teprve tímto aktem bylo možno prohlásit nacionalizaci v RSFSR za definitivně skončenou.

V Československé republice existoval před 2. světovou válkou značně rozvinutý průmysl, jehož nejsilnějším odvětvím byl průmysl lehký. Na průmyslové výrobě se značnou měrou podílel zahraniční kapitál.

Zásahy do vlastnictví výrobních prostředků v Československu byly plánovány již v době okupace. Dlužno říci, že hlavními iniciátory těchto plánů byli komunisté z moskevského vedení KSČ, sdružení kolem Klementa Gottwalda.

3) Viz Dekrety sovětské vlády, Moskva 1957, str. 77 an.

4) Tamtéž, str. 213 an.

Tak v návrhu poválečných opatření, který předložilo moskevské vedení KSČ prezidentu Benešovi při jednání v Moskvě 16. prosince 1943, bylo mimo jiné uvedeno: "Pokud se týče zásahů do hospodářského života v přechodném období, vytyčujeme v tomto směru dva návrhy. Především, všechny hospodářské podniky, ovládnuté z rasových nebo nacionálních důvodů Němci, musí být vyrvány z jejich rukou - převody majetku musí být prohlášeny za neplatné. Přitom majetky asi do půl miliónu korun předválečných (příkladem) mají být ihned vráceny do rukou starých majitelů, vyšší majetky nechť jsou dány do národní správy až do rozhodnutí řádného Národního shromáždění. - Za druhé, majetky zrádců nechť jsou okamžitě zkonfiskovány a nechť jsou využity ve prospěch obětí národně osvobozenec-kého boje."⁵⁾ Při rozmluvě Klementa Gottwalda s prezidentem Benešem vyslovil president s tímto návrhem zásadní souhlas, přičemž podotkl, že jeho úmysly jsou ještě dalekosáhlejší.⁶⁾

Prvním aktem, jímž se fakticky zasahovalo do soukromovlastnických poměrů u nás, bylo na Slovensku nařízení SNR z 8. 9. 1944 o zajištění německých a arizovaných podniků.

Již začátkem září 1944 vydala kancelář presidenta Beneše zvláštní dokument "Co je třeba zde a doma ještě učinit před a po pádu Německa k provedení domácího osvobození". V dokumentu byl mimo jiné obsažen výčet hlavních dekretů, mezi nimi celá řada hospodářských dekretů o konfiskaci německého a maďarského majetku a jeho nové správě; o majetku zrádců a kolaborantů a jeho správě; o majetku germanizovaném a jeho správě; o majetku československých vlasteneckých, sociálních a jiných sdružení a institucí konfiskovaném Němci. Vydání tohoto dokumentu bylo výsledkem práce komunistů v "Socialistickém bloku", který byl vytvořen počátkem března 1944 v Londýně.

Dne 4. února 1945 vydala SNR, nacházející se již na osvobozeném území, Manifest SNR, ve kterém byly vytyčeny zásady její politiky. Jako jeden z programových cílů bylo uskutečnění rozsáhlých sociálních a ekonomických reforem. Měla být zajištěna účast dělníků na správě podniků a měly být znárodněny podniky klíčového významu. Všechny výrobní, obchodní a finanční podniky měly sloužit blahobytu všeho lidu, nikoli jednotlivcům.

V Košickém vládním programu, rozpracovaném komunistickou stranou a přijatém 5. dubna 1945, byly přijaty mimo jiné i zásady týkající se ekonomiky. Desátá kapitola je věnována zajištění a národní správě majetků všeho druhu, pokud byly v držbě, vlastnictví nebo ve správě občanů nepřátelských států, občanů německé a maďarské národnosti i ostatních občanů, kteří republiku zradili, akciových a jiných společností, které

5) Sborník Cesta ke květnu, Svoboda, Praha 1965, str. 39.

6) Tamtéž, str. 67.

se nacházely ve správě takových osob. Majetek měly zajistit a národní správu dosadit příslušné národní výbory v dohodě se závodním výborem dotyčného podniku. Dvanáctá kapitola obsahovala celou řadu opatření, která chtěla vláda provést k obnově a znovuvýstavbě výroby, válkou zničených hodnot a rozrušeného hospodářského života. Tato kapitola však obsahovala i některá dlouhodobější programová prohlášení, z nichž nejdůležitější nalezneme v předposledním odstavci: vláda zde prohlašuje, že chce postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové průmyslové podniky, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu. Ačkoli program přímo nehovořil o nacionalizaci, obsah svědčí o tom, že otázka vynětí základních výrobních prostředků z rukou soukromých majitelů je jednou z nejdůležitějších pro rozvoj lidového státu.

Následující národní a demokratické zásahy do správy a vlastnických vztahů v průmyslu, stavebnictví, obchodu, živnosti a řemesle se uskutečnily v podstatě ve čtyřech formách:

1. zavedením národních správ,
2. ustavením dělnické kontroly,
3. konfiskací nepřátelského majetku,
4. znárodněním.

Po osvobození Československa zůstaly mnohé podniky stát, protože jejich majitelé utekli s okupanty. Pracující z vlastní iniciativy uvedli tyto podniky do chodu a organizovali v nich výrobu.

KSČ podporovaná dalšími demokratickými stranami Národní fronty přednesla požadavek okamžitého provedení nacionalizace.

Dne 19. května 1945 byl vydán dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Dekret předpokládal sekvestraci majetku německého a maďarského státu, nacistů a členů jiných nepřátelských stran, německých a maďarských právnických osob, Němců a Maďarů kromě těch, kteří zůstali věrni republice. Pod jeho působnost spadal též majetek těch právnických a fyzických osob, nezávisle na národnosti, které působily proti suverenitě Československa. Tímto dekretem byly dány pod národní správu značné výrobní prostředky. Národní správa mohla být zavedena v kterémkoli podniku, pokud by se to ukázalo být nezbytné pro zajištění plynulého chodu výroby a hospodářského života. Toto stanovisko dekretu sehrálo velkou roli, protože národní výbory, působící pod vedením KSČ, ho často používaly jako politické zbraně v boji s reakcí. Národní správu podniků celostátní působnosti zaváděla rezortně příslušná ministerstva; národní správu ostatních podniků zaváděly příslušné

národní výbory, a to po dohodě se závodním výborem. Národním správcem se mohla stát jen osoba s patřičnými znalostmi a vhodná morálně i politicky. Měl to být zpravidla zaměstnanec dotyčného závodu. Národním správcem nemohl být člen příslušného národního výboru. Národní správce byl povinen skládat příslušnému orgánu účty o svém hospodaření. Zavedení národní správy zahrnovalo v českých zemích 40 % průmyslových podniků a asi 70 % průmyslových dělníků.⁷⁾

Zavedením národní správy podle dekretu č. 5/1945 Sb. na určitý majetek neztratil dosavadní vlastník tohoto majetku vlastnické právo k němu, pokud ho snad nepozbyl podle jiných zákonů (např. konfiskací nebo znárodněním). Je ovšem omezen podstatně ve výkonu svého vlastnického práva ustanovením § 20 tohoto dekretu. Podle tohoto ustanovení jsou neplatná právní jednání majitelů, držitelů a správců majetků, spadajících pod národní správu, jež se týkala podstaty těchto majetků a byla provedena po účinnosti tohoto dekretu. Dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků daných pod národní správu byli povinni zdržet se jakéhokoli zásahu do jednání národního správce. Majetek daný pod národní správu se dočasně odděluje od ostatního vlastnickova majetku a je spravován jako samostatná hospodářská jednotka národním správcem podle pravidel daných v §§ 21 a 22 uvedeného dekretu. Národní správce není zákonným zástupcem vlastníka majetku daného pod národní správu, nýbrž je veřejným orgánem, který nespravuje majetek se zřetelem na zájmy vlastníka, nýbrž se zřetelem k zájmům veřejným. Národní správa má i procesní subjektivitu a může vést aktivní i pasívní soudní spory. Po dobu trvání národní správy lze pro závazky vzešlé z jednání národního správce provádět exekuci na majetek pod národní správou, nikoli však na jiný majetek vlastníka.

Dokud spravuje majetek národní správce, je tento majetek úplně oddělen od ostatního jmění vlastnickova, avšak z toho nevyplývá, že vznikl nový hmotněprávní subjekt, na nějž by přešlo vlastnictví k spravovanému majetku od dosavadního vlastníka. Proto jakmile je národní správa zrušena (§ 11 cit. dekr.), pomínou omezení vlastníka stanovená v § 20 dekretu a jedině vlastník je oprávněn vykonávat práva a povinnosti spojená s majetkovou podstatou, jež byla v národní správě.⁸⁾

Dekret č. 5/1945 Sb. nedává vlastníkovi spravovaného majetku nárok na to, aby mu po zrušení správy byl majetek vrácen v původním stavu. Naopak z celého obsahu tohoto dekretu vyplývá, že vlastník musí přijmout majetek v tom stavu, v jakém byl v době, kdy národní správa by-

7) Zdeněk Nešpor, O neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody. O národní správě, Praha 1945, str. 16, 17, 19.

8) Rozhodnutí č. 22/1949 Sbírký rozhodnutí čsl. soudů. Vyd. ministerstvo spravedlnosti, str. 31.

la zrušena, tedy se všemi změnami - přírůstky a ztrátami -, které vznikly činností národního správce podle §§ 21 a 22 dekretu. K těmto změnám patřily i smlouvy, které uzavřel národní správce pro spravovaný majetek a z nichž je tedy vlastník po zrušení národní správy oprávněn nebo závázán. Zanedbal-li národní správce své povinnosti, může vlastník od něho žádat náhradu škody. To se však netýká věřitelů, pokud tito svých práv nabyli právoplatně proti národní správě za jejího trvání.

Na Slovensku předcházela národní správě "vnútená správa", zavedená podle nařízení č. 11/1944 zb. nar. SNR z 8. 9. 1944 o zajištění německých a arizovaných podniků. Národní správa zde byla zavedena nařízením č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. 6. 1945.

Ještě před zaváděním národních správ a současně s ním začaly závodní rady přebírat mnohé závody, někde dokonce i tyto závody spravovat. Závodní rady se podílely aktivně na obnovování výrobní činnosti, na správě a na očištění závodů. Tím byla prakticky zavedena rozsáhlá dělnická kontrola, která byla potom v říjnu 1945 právně fixována dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. o závodních a podnikových radách. V každém závodě, který měl alespoň 20 stálých zaměstnanců, se tímto dekretem zřizovala závodní rada. V případě, že bylo zaměstnanců méně, zřizoval se závodní důvěrník. Usnesením závodních rad několika závodů tvořících samostatnou hospodářskou jednotku s jednotným vedením téhož zaměstnavatele mohla být zřízena podniková rada pro celý podnik.

Mezi opatřeními, která byla provedena lidově demokratickou mocí už v prvních měsících po osvobození země a směřovala k likvidaci ekonomické základny fašismu, je nutné jmenovat též dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů z 19. června 1945. V § 14 je nařízena konfiskace celého majetku nebo části při odsouzení za jakýkoli zločin vyjmenovaný v dekretu.

Dne 25. října 1945 byl vydán dekret č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku, který se vztahoval na velké množství průmyslových podniků a dílen. Dekretem byl předán do vlastnictví státu majetek, který podléhal sekvestraci podle dekretu č. 5/1945 Sb.

Jako určitá obdoba Nejvyšší rady národního hospodářství v sovětském Rusku byla v ČSR vytvořena dekretem č. 63/1945 Sb. zvláštní instituce - Hospodářská rada, která měla připravovat a koordinovat opatření vlády ve věcech hospodářských a vypracovávat celkový hospodářský plán. Skládala se z hospodářských ministrů a ze zástupců nejvyšších finančních a hospodářských útvarů a organizací. Hospodářská rada byla pomocným orgánem vlády. Všechna její usnesení a opatření podléhala schválení vlády. Jejím úkolem bylo zejména zachovávání přehledu o hospodářské situaci ve státě, vypracovávání hospodářského plánu ve všech oborech hospodář-

ského života a jeho běžné doplňování a dále navrhování konkrétních opatření a úkolů k provedení hospodářského plánu.⁹⁾

Komunisté ve vládě se dožadovali okamžité nacionalizace základních výrobních prostředků. Průmysl byl válečnou výrobou jednostranně zaměřen, zařízení v podnicích bylo zastaralé a opotřebované, a proto bylo nutno jej přebudovat a zmodernizovat. Přitom bylo třeba jednat rychle a vynaložit velké finanční náklady a na to by soukromníci byli nestačili. Bylo vystěhováno několik miliónů Němců, z velké části průmyslových dělníků. To znamenalo citelný úbytek pracovních sil. Z toho důvodu bylo třeba průmysl reorganizovat a provést jeho koncentraci. To bylo nejnáze proveditelné v národních podnicích. Dále bylo nutné dbát především o zájmy státu a ne několika bank, které ovládaly průmysl, a především dělníci nebyli nadále ochotni trpět vykořisťování. Pro znárodnění hovořilo také to, že přebudování celé hospodářské soustavy mohlo umožnit velkorysé plánování, odstranění hospodářských krizí, zlevnění a zlepšení výroby, zvýšení mezd a celé životní úrovně.

Prvním aktem přímo stanovícím znárodnění, byl dekret č. 50/1945 Sb. z 11.8. 1945 o opatřeních v oblasti kinematografie.

Dne 24. října 1945 podepsal prezident republiky dekret č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Dekret se ideově opíral o dvanáctou kapitolu Košického vládního programu, vyhlášeného na první schůzi vlády ČSR dne 5. dubna 1945. Podniky, které podléhaly znárodnění, jsou charakterizovány především určitým výrobním procesem. V některých odvětvích je dalším předpokladem zestátnění větší rozsah podniku té které výrobní kategorie, měřený zařízením podniku nebo počtem jeho zaměstnanců. Všechny tyto předpoklady jsou v dekretu stanoveny taxativně u jednotlivých kategorií podniků. Pro rozhodnutí, zda tu jsou podmínky pro znárodnění, je směrodatný stav ke dni účinnosti dekretu, tj. ke dni 27. 10. 1945. Početní stav zaměstnanců je však určen pro každý případ samostatně. Znárodněovala se celá hospodářská jednotka charakterizována určitou výrobou, včetně všech jejích závodů a zařízení bez ohledu na to, jakou výrobou se zabývají. Tato situace se opakovala i v dalších zákonech o znárodnění. Znárodnění se zásadně dělo za náhradu, pokud nešlo o vlastnictví osob státně nespolehlivých. Ze znárodnění byly vyňaty družstevní podniky. Výjimku ze znárodnění připouští dekret pouze v určitých, pevně vymezených případech.

Dne 24. října 1945 podepsal prezident také dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu. Tímto dekretem se znárodněovaly dnem jeho publikace cukrovary a rafinérie cukru, podniky na výrobu a zpracování lihu a některé pivovary, mlýny a podniky na

9) K tomu viz Nové zákony a nařízení ČSR 1945. Práv. knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, str. 886 an.

výrobu umělých pokrmových tuků. V zásadě stanovil dekret totéž, co všeobecný dekret o znárodnění průmyslu.

Téhož dne podepsal prezident dekrety o znárodnění akciových bank č. 102/1945 Sb. a o znárodnění soukromých pojišťoven č. 103/1945 Sb.

Takovým způsobem byla na základě výše uvedených zákonodárných aktů začleněna do státního majetku většina velkých a středních podniků nejdůležitějších průmyslových odvětví, hlavní banky a soukromé pojišťovny. Rozsah znárodnění se dosti různil. Báňský, metalurgický a energetický průmysl byl prakticky znárodněn úplně. Průmysl chemický a kovozpracující byl znárodněn zhruba ze tří čtvrtin. V některých odvětvích lehkého průmyslu tvořily soukromé podniky méně než polovinu tohoto sektoru. Avšak v řadě odvětví si buržoazie uchovala vedoucí pozici. Např. v potravinářském průmyslu tvořily národní podniky pouze 17 % a ve stavebnictví jen 13 % všech podniků. Koncem roku 1946 bylo podle oficiálních údajů znárodněno více než 3 000 velkých a středních podniků. Množství pracujících zaměstnaných ve státních podnicích dostoupilo v té době 61 % a podíl jeho produkce převýšil počátkem roku 1947 70 %.

Výsledek první etapy nacionalizace byl ten, že republika mohla přistoupit k plánovitému řízení národního hospodářství a v roce 1946 mohl být přijat zákon č. 192/1946 Sb. o dvouletém hospodářském plánu.

První etapu znárodnění komentoval Klement Gottwald slovy: "Zestátnovací dekrety jsou velkým úspěchem pracujícího lidu a také velkým úspěchem naší strany. V podobné formě a rozsahu jako u nás nebylo dosud v žádném jiném státě kromě SSSR zestátnění provedeno... O rozsahu znárodnění musely být sváděny velké boje, ale vcelku bylo dosaženo všeho, co bylo možné, únosné a hlavně nutné zestátnit. Proto by nemělo smyslu žádat dnes víc."¹⁰⁾

Ačkoli znárodnění v roce 1945 učinilo vážný zásah do vlády monopolů a zahraničního kapitálu, udržoval si soukromý kapitál i nadále důležitou pozici v řadě odvětví národního hospodářství. Tvůrci znárodnovacích dekretů z roku 1945 předpokládali, že soukromé podnikání bude vystupovat jako partner ve zdravé konkurenci s národními podniky. Tento předpoklad se nesplnil, naopak, ze strany soukromých podnikatelů docházelo k hospodářským a politickým útokům proti republice. Proti tomu vystoupili pracující s požadavkem dalšího rozšíření nacionalizace. Celostátní sjezd závodních a odborových organizací v Praze 22. února 1948 žádal vládu a strany Národní fronty o znárodnění všech průmyslových podniků s počtem zaměstnanců přesahujícím 50. Po porážce reakce v únoru 1948 vláda vypracovala a uskutečnila nový program znárodnění. Odhadovalo se, že provedením druhé etapy znárodnění se soukromokapitalistický podíl ve výrobě sníží na 8 %.

¹⁰⁾ Klement G o t t w a l d, Aby zestátnění bylo požehnáním lidu a republice, Spisy XII, SNPL 1955, str. 182.

Nejdůležitějším aktem v této etapě byl zákon č. 114/1948 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků, přijatý 28. dubna 1948. Zákon vycházel ze základních ustanovení, která byla zakotvena v Ústavě 9. května, jež byla přijata za několik dnů nato.

Množství podniků podléhajících znárodnění z 1. ledna 1948 patří především do těch průmyslových odvětví, která zůstala nedotčena v 1. etapě znárodnění.

Tak jako v dekretu č. 100/1945 Sb. zákon v některých případech hovořil o všech podnicích určité kategorie, v jiných případech rozhodl podle charakteru zařízení podniku nebo v závislosti na výrobní kapacitě. Hlavní zvláštností zákona, stanovícího významné rozšíření objemu nacionalizace, bylo ustanovení, že se znárodnějí všechny ostatní podniky, pokud se na ně nevztahují jiné předpisy o nacionalizaci nebo vynětí z nacionalizace a pokud množství zaměstnanců v nich dosáhlo k 1. lednu 1948 padesát lidí. Přitom se počítali do množství zaměstnanců i domácí pracovníci. Toto ustanovení bylo vyjádřeno nejen v zákoně č. 114/1948 Sb., ale i v § 148 a zejména v § 158 ústavy, stanovícím záruku soukromého vlastnictví drobných a středních podniků do 50 zaměstnanců.

Druhé důležité specifikum zákona č. 114/1948 Sb. bylo obsaženo v § 3 který stanovil, že znárodnění není omezeno jen na podniky, které odpovídaly ukazatelům z 1. ledna 1948, ale musí být provedeno na návrh ministra průmyslu v každém podniku, jakmile tento bude odpovídat ukazatelům stanoveným v zákoně, zejména pokud množství zaměstnanců dosáhne počtu 50. Působnost zákona se nevztahovala na podniky lidových družstev. Tak jako dekret č. 100/1945 Sb. i on připouštěl možnost vynětí jednotlivých podniků ze znárodnění s tím, že majitel zastaví podnik, v případě, že by byla jeho další činnost v rozporu se zájmem společnosti.

V roce 1948 a v následujících letech byla vydána celá řada zákonů o znárodnění v různých oblastech národního hospodářství. Zákonem č. 311/1948 Sb. z 22. prosince 1948 o znárodnění dopravy byly znárodněny dnem publikace všechny soukromé železnice, provozující veřejnou dopravu, podniky letecké dopravy a řada akciových podniků, provozujících dopravu po vodních cestách.

V první etapě znárodnění se nacionalizace téměř nedotkla stavebních podniků. Nacionalizace v této oblasti byla provedena teprve zákonem č. 121/1948 Sb. z 28. dubna 1948. Dnem 1. ledna 1948 zákon znárodnil podniky provádějící stavební práce všeho druhu v případě, že počet zaměstnanců v nich někdy od 1. ledna 1946 přesáhl 50.

Zákonem č. 123/1948 Sb. z 5. května 1948 o znárodnění polygrafických podniků byly dnem 1. ledna 1948 znárodněny podniky, které mechanickou cestou nebo chemickou cestou vyrábějí nebo rozmnožují tisková díla. Po-

kuž jde o typografické a grafické podniky, stanovil zákon za kritérium rozhodující pro znárodnění existenci určitého strojového zařízení. Všeobecným kritériem rozhodujícím pro znárodnění všech podniků daného odvětví, byl počet nejméně padesáti zaměstnanců dosažený kdykoli od 1. ledna 1946.

Zákony o nacionalizaci stavebních a polygrafických podniků, stejně jako zákon o znárodnění železnice, dávaly příslušnému ministru právo vyjmout z nacionalizace celý majetek nebo jeho část, pokud nebyl nutný pro činnost podniku. Přitom byla zachována možnost využít tento majetek národním podnikem v případě potřeby.

Zákonem č. 119/1948 Sb. o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasílatelství, přijatým 28. dubna 1948, bylo ministroví zahraničního obchodu přiznáno právo znárodnit podniky, které se zabývaly v době od 1. ledna 1946 zahraničním obchodem nebo mezinárodní zasílatelskou činností. Zákon č. 118/1948 Sb. z 28. dubna 1948 o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků poskytl ministroví vnitřního obchodu právo znárodnit některé velkoobchodní podniky. Zákon stanoví, že velkoobchodní činností se rozumí po živnostensku v tuzemsku prováděný nákup zboží vlastním nebo cizím jménem na vlastní nebo cizí účet a jeho další zcizování. Téhož dne přijatý zákon č. 120/1948 Sb. o znárodnění obchodních podniků s padesáti nebo více činnými osobami se vztahoval na obchodní podniky, ve kterých počet zaměstnaných nebo činných osob dosáhl kdykoli od 1. ledna 1946 počtu 50. podle stejného ukazatele byly znárodněny od 1. ledna 1948 zákonem č. 124/1948 Sb. z 5. května 1948 některé hostinské a výčepnické podniky a ubytovací zařízení.

Roku 1948 byla vydána řada dalších znárodnovacích zákonů. Podle zákona č. 137/1948 Sb. ze dne 28. dubna 1948 přešla na stát práva a povinnosti společnosti Český rozhlas.

Zákonem č. 122/1948 Sb. z 5. května 1948 bylo dáno ministroví vnitřního obchodu právo znárodnit cestovní kanceláře.

Zákonem č. 185/1948 Sb. z 19. července 1948 byly znárodněny léčebné a léčebně profylaktické ústavy.

Zákonem č. 249/1948 z 25. října 1948 byla znárodněna vědeckovýzkumná zařízení zemědělského a lesního hospodářství.

Tento výčet významnějších znárodnovacích předpisů ukazuje na všeobecný charakter nacionalizace, uskutečněné ve druhé etapě znárodnění po porážce reakce v únoru 1948. Obsah těchto znárodnovacích předpisů byl nesmírně důležitý pro další rozvoj země a její cestu k socialismu. Do té doby ještě stále silný kapitalistický sektor byl nyní téměř úplně likvidován.

Otázka správy znárodněného majetku byla legislativně dostatečně upravena. Již prvním zákonem o znárodnění bylo určeno, že na základě majetku znárodněného nebo jiným způsobem získaného do vlastnictví státu se zřizují národní podniky, existující jako samostatné právnické osoby, což znamená, že stát neručí ani za závazky znárodněného, ani za závazky národního podniku, jak stanoví např. § 18 odst. 1 dekretu č. 100/1945 Sb. Podle ustanovení téhož dekretu spravoval národní podnik ředitel a představenstvo, jehož členy byli zástupci zaměstnanců podniku, zvolení osazenstvem ze svého středu.

Pokud se týče přechodu práv a povinností znárodněného podniku na národní podnik, dekrety č. 100/1945 Sb. ve znění zák. č. 114/1948 Sb., dekr. č. 101/1945 Sb. ve znění zák. č. 115/1948 Sb., dekr. č. 102/1945 Sb. zakotvují shodně, že "národní podnik, do kterého se začleňuje majetková podstata znárodněného podniku, vstupuje v den jejího převzetí v závazky znárodněného podniku".¹¹⁾ Jedná se tedy v zásadě o to, že vznikem národního podniku přecházejí veškerá práva a závazky na národní podnik univerzální sukcesí.¹²⁾ Z této zásady univerzální sukcese připouštěly znárodnovací zákony z r. 1948 výjimky, pokud šlo o závazky předlužených znárodněných podniků.

Části závazků předlužených znárodněných podniků jsou národní podniky zbaveny ustanoveními č. II/18 zák. č. 114/1948 Sb., č. II/9 zák. č. 115/1948 Sb., č. II a § 5a zák. č. 116/1948 Sb., podle nichž jsou taxativně určeny závazky, které je povinen uspokojit národní podnik, ostatní závazky znárodněného podniku pak proti národnímu podniku nesměřují.

Interpretací uvedených zákonů navíc praxe dospěla k dalším výjimkám z uvedené zásady. Tak např. podle praxe soudů vstupem národního podniku do závazků znárodněného podniku podle citovaných ustanovení znárodnovacích předpisů nezproštuje se dosavadní dlužník těchto závazků.¹³⁾

Podle ustanovení citovaného sub 1) vstupuje národní podnik, do kterého je začleňována majetková podstata znárodněného podniku, v závazky znárodněného podniku v den převzetí. Uvedené předpisy však nikde nepraví, že by ručení předchozího dlužníka tím zanikalo. V tehdy platném občanském právu platila naopak zásada, že věřitel není proti své vůli povinen přijmout jinou osobu za dlužníka, zproštuje-li se tím současně dosavadní dlužník, vyjma případy zákonem výslovně připuštěné (viz §§ 1404 a násl. Obecného zákoníku občanského). Avšak nehledě k této zásadě je již např. z § 5a dekr. č. 100/1945 ve znění zák. č. 114/1948 Sb.

11) Viz např. § 5/1 dekr. č. 100/1945 Sb. ve znění čl. II/15 zák. č. 114/1948 Sb., dále § 5/1 dekr. č. 101/1945 Sb. ve znění čl. II/6 zák. č. 115/1948 Sb., dále § 5 zák. č. 116/1948 Sb.

12) Viz též rozh. nejv. soudu z 8.3.1949, Rv II 337/48.

13) Viz např. rozh. kraj. soudu v Čes. Budějovicích ze 14. 4. 1949, v 18/49.

nejlépe patrný význam toho, aby věřitel dlužníka, jehož majetek byl znárodněn, nepřišel tím o svůj nárok proti dosavadnímu dlužníkovi. Je možné, že znárodněná majetková podstata bude předlužena, kdežto vlastník znárodněného podniku má další, se znárodněným podnikem nesouvisející a proto neznárodněné jmění, kterým před znárodněním svým věřitelům v plném rozsahu ručil. Kdyby byl však dlužník vstupem národního podniku v závazek znárodněného podniku zprůštěn svého ručení, bylo by toto neznárodněné jmění odňato uspokojení jeho věřitelů. Proto také byl dosavadní dlužník chápán jako ručitel závazků, které postoupil národnímu podniku.

Národní podniky zřizované podle dekretu č. 100/1945 Sb. a č. 101/1945 Sb. a též podle statutu národních podniků se objevily v československé ekonomice jako nové podnikatelské útvary, které dosud v našem zákonodárství neměly obdoby. Až dosud stát totiž provozoval podnikání buď podle zák. č. 404/1922 Sb. ve státních podnicích, které neměly vlastní právní subjektivitu a byly závislé na státním rozpočtu, nebo v samostatných kapitálových společnostech, jejichž podíly vlastnil stát.

Zkušenosti, zvláště pak sovětské, ukázaly účelnost typu podniku vybaveného v široké míře operativní samostatností. Proto byly národní podniky podle obou uvedených dekretů vybavovány právní a hospodářskou samostatností a nezávislostí na státním rozpočtu.

Ustanovení o samostatnosti národních podniků však reakční příslušníci buržoazie počali využívat nejen proti třetím osobám, nýbrž proti samotnému státu. Snažili se zkomolit obraz československého znárodnění v proces, ve kterém prý státu připadá pouze historická úloha předat výrobní prostředky národním podnikům. Z ustanovení § 17 dekr. č. 100/45 Sb. a § 14 dekr. č. 101/1945 Sb., podle nichž jsou národní podniky majetkem státu, rozvíjeli názor, že prý národní podniky jsou majetkem státu asi tak, jako kdyby stát měl všechny podíly akciové společnosti. Účelem všech těchto úvah bylo oddělit národní podniky od státu a vyvolat poňěty, které by tyto postavily do protichůdných zájmových pozic. Přitom byla zcela opomíjena ustanovení statutů národních podniků, podle nichž mohl stát disponovat majetkem národních podniků, a obou uvedených dekretů, jež určovala zvláštní orgány pro jednotné vedení národních podniků a obstarávání jejich společných záležitostí, nebo která dávala státu právo zasahovat do činnosti národních podniků na základě jeho dozorčího postavení.

Na základě ustanovení § 18 dekretu č. 100/1945 Sb. a § 15 dekretu č. 101/1945 Sb., podle nichž mají národní podniky být vedeny zásadami obchodního podnikání, byly národní podniky z kapitalisty ovládaných míst nuceny soustředit svůj zřetel na otázku rentability (v kapitalistickém chápání) a na to, aby snaha po zisku byla pro ně určující i ve vztahu k ostatním národním podnikům a ke státu.

Uvedené pokusy mařit výsledky znárodnění se nesetkaly u pracujících v národních podnikách s kladným ohlasem. Celkem lze toto období, jež ukončily únorové události, charakterizovat jako pokus reakce naplnit národní podniky kapitalistickým duchem, zabránit plnění jejich hospodářsko-politického poslání, oslabovat vědomí společných budovatelských cílů a připravovat půdu pro likvidaci znárodnění.

Vítězství pracujícího lidu v únoru 1948 učinilo těmto snahám přítrž. Bylo ovšem nutno postarat se v první řadě o zajištění výsledků vítězství a provést druhé znárodnění. Proto se ani zákony č. 114/1948 Sb. a č. 115/1948 Sb. nedotkly zásadní organizace národních podniků a soustředily převážně pozornost na převzetí průmyslového majetku, podrobeného znárodnění ve druhé znárodnovací etapě.

Snaha postavit národní podniky na nový právní, organizační a ekonomický základ je však zřejmá již od doby, kdy se stát bezpečně ujal nově znárodněného majetku a prohlubující se plánování učinilo naléhavým řešením některých otázek doposud ponechaných vývoji nebo dokonce upravených v rozporu se skutečnou potřebou.¹⁴⁾

Celkem však lze říci, že národní podniky, opírající se o dekret č. 100/1945 Sb., č. 101/1945 Sb. a o zák. č. 114/1948 Sb. a č. 115/1948 Sb., které nově upravily některé jejich otázky, jakož i o zákony č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků a č. 271/1949 Sb. o výrobě léčiv splnily úkoly, které byly od nich očekávány. Pomohly konsolidovat průmyslovou výrobu, válkou a okupací rozvrácenou, provést dílo hospodářské obnovy státu a především vytvořit mohutnou materiální základnu pro úspěšné budování lidově demokratického a socialistického Československa

Určitým nedostatkem dekretů č. 100/1945 Sb. a č. 101/1945 Sb. byla nedostatečně precizně formulovaná funkce ústředních, resp. oblastních orgánů jednotného vedení národních podniků. Ústřední a oblastní orgány měly být nositeli jednotného vedení národních podniků státem. Tato stránka jejich funkce však ani v dekretech ani ve statutech na jejich základě vydaných nebyla dostatečně zdůrazněna, i když do jejich pravomoci patřily věci zakladatelské povahy, věci plánovací, organizační, majetkové, finanční, koordinační, věci průmyslové techniky, zásobování a odbytu, jmenování vedoucích činitelů podřízených národních podniků a kontrola těchto podniků. Věcně příslušnému ministrovi dávaly sice dekrety a statuty rozsáhlou pravomoc dozorčí, postrádají však výrazného vyjádření jeho vrchního vedení národních podniků.

14) Zcela nový základ ekonomicko-politický, právní, organizační a finanční, který odpovídal požadavkům období budování základů socialismu, byl národním podnikům dán zákonem č. 103/1950 Sb. o národních podnikách průmyslových a z něho vycházející Statut národních podniků průmyslových (viz blíže Mir. T r n e c, Několik kapitol ze zákona o nár. podnikách průmyslových. Právník 89/1950, str. 365 a násl.)

Tato ustanovení dekretů zčásti zapříčinila, že některé ústřední orgány nepokládaly za těžiště svého poslání jednotné uplatňování státních zájmů, nýbrž uplatňování zájmů podřízených národních podniků. Zde přivodilo rozhodný zvrat vydání Ústavy 9. května, kde se v § 155 jasně hovoří, že národní podniky jsou podřízeny vrchnímu vedení a dozoru státu. Tím byl institucí generálních ředitelství určen pevný směr vývoje, který vedl k těsnému sepletí s ministerstvy.

Také charakter činnosti ústředních a oblastních orgánů postupem doby doznal mnohé změny. Jakmile stát po únoru 1948 převzal do svých rukou velkoobchod a zahraniční obchod, ukázalo se nezbytným oddělit od národních podniků a jejich vyšších orgánů tuzemský i mezinárodní obchod a převést jej do útvarů, které stát k tomu účelu zvláště zřídil. Tím ovšem z valné části odpadla podnikatelská činnost ústředních a oblastních orgánů, u nichž převládly administrativní stránky jejich funkce. Tyto změny znamenaly ve svém důsledku, že za subjekt funkcí přestal být pokládán ústřední orgán jako útvar, nýbrž generální ředitel, jehož prostřednictvím věcně příslušný ministr vykonává působnost vrchního vedení národních podniků a dozoru nad nimi. Generální ředitelství je v důsledku tohoto změněného nazírání podle zákona aparátem, který obstarává generálnímu řediteli přípravu a výkon jeho opatření.

Tím se prakticky dotvářela organizace znárodněného průmyslu, v níž byly národní podniky podrobeny vrchnímu vedení a dozoru státu, které obstarává věcně příslušný ministr prostřednictvím generálních ředitelů. Touto koncepcí byla zajišťována jednotnost postupu národních podniků a plánovitý rozvoj jejich činností. Nová organizace byla vedena zásadou, že každý národní podnik je součástí státního hospodářsko-politického celku, jehož zájmům musí podřizovat svou činnost a své zásadní otázky organizace a řízení.

Dekret č. 100/1945 Sb., stejně jako dekret č. 101/1945 Sb. určil princip náhrady za znárodněný majetek. Tento princip byl potvrzen též zák. č. 114/1948 Sb., č. 115/1948 Sb. a č. 116/1948 Sb. Podle nich se náhrada nevyplácěla za znárodněný majetek, který náležel:

1. Německé říši, Maďarskému království, institucím a organizacím těchto států, osobám fyzickým německé a maďarské národnosti, které se provinily proti ČSR,

2. občanům a právnickým osobám Československé republiky, jejichž činnost směřovala proti suverenitě ČSR a které jakýmkoli způsobem podporovaly okupaci,

3. bývalým majitelům, kteří byli do znárodnění právoplatně odsouzeni za spáchání některých trestných činů, např. podle zákona na ochranu republiky, za zabraňování nacionalizaci atd.

Dále se náhrada nevyplácela za majetek, který v době znárodnění byl předlužen. Zákon však dával vládě oprávnění podle svého uvážení poskytnout náhradu i těmto majitelům. V principu byly podobné podmínky vyplácení náhrady ve všech případech znárodnění. K výplatě náhrady za znárodněný majetek byl zřízen Fond znárodněného hospodářství, který byl samostatnou právní osobou.

Znárodnění bylo chráněno před činností, která by se snažila je zmařit nebo snížit, trestními sankcemi, zakotvenými přímo ve znárodnovacích předpisech. Měštácká reakce totiž, která v květnu 1945 zalezla do kouta, počala stále zřetelněji vystupovat do popředí. Jelikož znárodnovací dekrety daly z velké části výrobu do rukou lidu, pokoušela se spekulující buržoazie ovládnout pole tam, kde k tomu byla příležitost, tj. tam, kde vládli buržoazní ministři, a to především v distribuci a v zahraničním obchodě. V této sféře se brzy obohacovaly tisíce drobných i velkých spekulantů a šmelinářů na účet spotřebitelů. Všichni příslušníci staré buržoazie s netrpělivostí očekávali, kdy budou moci rozšířit znovu svou moc na výrobu, doly a velký průmysl. Signálem k nástupu reakce v celé nesocialistické Evropě se stalo na jaře roku 1947 vyhlášení Trumanovy doktríny a následující vyhlášení tzv. Marshallova plánu na hospodářské ovládnutí Evropy. K tomu byly mobilizovány nejen buržoazní politické strany, nýbrž i pravicoví dělničtí předáci se zřejmým úmyslem uskutečnit rozkol v řadách dělnické třídy.¹⁵⁾

Je pochopitelné, že za těchto poměrů muselo v naší republice dojít k logickému rozuzlení vyhocené vnitropolitické situace. Příímý podnět k tomu zavedla demise buržoazních ministrů v únoru 1948, se kterou byly spojeny dalekosáhlé plány vytlačení komunistů z vlády a definitivního rozbití dělnického tábora.

Ukázalo se však, že pracující lid je připraven do všech důsledků hájit své revoluční vymoženosti a že řady dělnictva pod vedením KSČ jsou pevné a jednotné. Reakce, která se chystala uchopit moc ve státě, sama si připravila zdrcující porážku.

Znárodnění se koneckonců stalo velkým vítězstvím levicových sil v Československu, zejména komunistů, kteří jediní je probojovali důsledně. Je výrazem přerůstání národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Umožňuje zvyšování podílu pracujících na správě a řízení státu. V tomto směru mělo velký význam pro další politický a hospodářský vývoj našeho státu.

¹⁵⁾ Zd. F i e r l i n g e r, Pět let svobodného Československa, Právník 89/1950, str. 131.

V. I. Lenin napsal, že nevyhnutelný přechod všech národů k socialismu se bude uskutečňovat nikoli naprosto stejným způsobem, nýbrž s určitými zvláštnostmi, které do tohoto procesu vnesou jednotlivé národy.

XX.sjezd KSSS zdůraznil potvrzení této leninské myšlenky historickou zkušeností rozvoje všech zemí, které nastoupily cestu k socialismu. Pukázal na nezbytnost odstínů a rozdílů v rozvoji těchto států a na zákonitost toho, že formy přechodu k socialismu budou i v dalším vývoji různorodé.

Komunisté vždy věděli a vědí, že násilí a občanská válka nejsou zdaleka jedinou cestou socialistické přeměny společnosti. Je známo, že v sovětském státě byla občanská válka vyvolána nikoli komunisty, nýbrž vykořisťovatelskými třídami, které v boji s proletariátem ztratily svou moc. Byly to ony, kdož zpočátku za podpory a později za přímé účasti kapitalistických zemí rozpoutaly a vedly válku až do té doby, než byly definitivně poraženy.

V Československu nebylo občanské války, protože buržoazie po osvobození nebyla dost silná. Německá buržoazie a ta část české buržoazie, která spolupracovala za okupace s nacisty, byla postižena trestními opatřeními prvních dekretů prezidenta republiky, vydaných po osvobození republiky Rudou armádou, zejména dekretů č. 5/1945 Sb., č. 12/1945 Sb., č. 16/1945 Sb. a č. 17/1945 Sb. Tím byla pozice buržoazie jako třídy u nás značně otřesena. Tato složka naší společnosti usilovala o navázání na tradice buržoazní demokracie a parlamentarismu předmnichovské republiky. Proti ní stála nejen drtivá většina dělnictva, ale i většina středních vrstev, která se hlásila k socialismu nebo k němu měla kladný vztah. Československá společnost vstupovala na cestu socialismu v období spolupráce velmocí. Tato skutečnost vytvářela prostor pro to, aby o způsobu společenského pohybu rozhodovaly převážně vnitřní síly.

Uvedená fakta měla velký vliv na nacionalizační proces, který se v souladu s nimi rozvíjel s určitou specifičností. Avšak, nehledě na určitá specifika, nacionalizace měla ve všech zemích, které nastoupily cestu k socialismu, jednotný charakter hluboké revoluční přeměny ekonomiky. Ve všech těchto zemích nacionalizační opatření obsahovala už v prvých etapách revoluce elementy, svědčící buď o jejím socialistickém charakteru od počátku, jak tomu bylo v sovětském Rusku, nebo o nevyhnutelném vyústění národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou, jak o tom svědčí zkušenosti československé a dalších lidově demokratických států.

Z našeho hlediska je důležité povšimnout si otázky sekvestrace. V Československu nebylo tohoto pojmu užíváno, místo něho bylo užíváno pojmu národní správa. Do národní správy byl dán jednak majetek osob státně nespolehlivých, jednak také majetek, u něhož to vyžadoval plynu-

lý chod výroby a hospodářského života, i když tento majetek nepatřil osobám státně nespolehlivým.

Při zavádění národní správy hrál tedy nejdůležitější úlohu nacionální moment a hospodářský zájem státu, který byl motivován snahou o rychlou poválečnou obnovu československého hospodářství.

Národní správa byla chápána jako dočasné opatření. Majetek podniků pod národní správou měl být spravován s péčí řádného hospodáře až do té doby, kdy bude provedena další zákonodárná úprava nebo až pomínou důvody, pro které byla národní správa zavedena. Národní správa není tedy zestátněním nebo zesocializováním majetku, nýbrž odnětím majetku z dispozice vlastníků; tato dispozice přechází do rukou národních správců. Některé podniky, zvláště pak podniky osob státně nespolehlivých a podniky opuštěné, měly být znárodněny, ostatní pak mohly být vráceny do dispozice majitelům. V Československu byla národní správa zaváděna proto, poněvadž politická situace ještě nedozrála natolik, aby mohlo být přikročeno k přímému vyvlastnění podniků z rukou soukromých vlastníků. Šlo zde především o zajištění výroby a majetku, aby mohla být později učiněna další opatření, se kterými se již počítalo. "Máme zde co činit se specificky československým pokusem o důslednou demokratizaci. A také tento krok se osvědčil: zachránil národu a republice nesmírné hospodářské hodnoty. Přenáší nás přes velké obtíže přechodu od válečného k mírovému hospodaření. Systém národních správ nám usnadňuje logický a samozřejmý přechod k další etapě znárodnění některých sektorů našeho hospodářství - k zestátnění bank, těžkého a klíčového průmyslu."¹⁶⁾

Jednou z forem, jíž soukromé vlastnictví přecházelo přímo do rukou státu, byla konfiskace. V Československu byla konfiskace používána jako forma trestu, ale nebyla prováděna (jak je obvyklé) individuálními akty, nýbrž podle zvláštních právních předpisů ve vztahu k majetku celých skupin: fašistických a válečných zločinců, osob, které spolupracovaly s okupanty a vůbec ve vztahu k majetku nepřátel státu, nacházejícímu se na území ČSR. Jedná se zejména o dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů atd. a o dekret prez. rep. č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

Ačkoli konfiskace v Československu měla trestní charakter, byla zároveň s tím jedním ze způsobů konstituování státního vlastnictví - ekonomické základny pro rozvoj společnosti v socialistické zřízení a pro likvidaci kapitalistického vlastnictví. Proto se konfiskace v podstatě

¹⁶⁾ Klement G o t t w a l d, O další cestě národní a demokratické revoluce, Spisy XII, SNPL 1955, str. 138.

neodlišuje od nacionalizace se všemi z toho vyplývajícími právními důsledky. Viktor Knapp k této problematice podotýká, že v podmínkách lidové demokracie se může uskutečňovat nucené zcizování soukromého vlastnictví jakožto třídní expropriace vykořisťovatelů nejen cestou znárodnění, ale částečně i cestou konfiskace, rekvizice, pozemkových reforem atd. Je nutno poznamenat, že na rozdíl od nacionalizace je konfiskace pojímána vždy jako odnětí majetku bez náhrady.¹⁷⁾

Nacionalizace oproti tomu může být pojímána jak s náhradou, tak bez náhrady. V Československu byl jako vhodnější přijat princip nacionalizace za náhradu vzhledem k tomu, že se nacionalizace vztahovala i na majetek řady příslušníků středních vrstev, kteří namnoze měli kladný vztah k demokratickému vývoji v naší zemi a aktivně se zapojili do práce na obnovu republiky. Československé znárodnovací předpisy vycházejí ze zásady, že za znárodněný majetek se poskytuje náhrada. Znárodnovací normy stanoví, že nárok na náhradu přísluší majiteli znárodněného majetku. Náhrada se dává za majetek, nikoli za utrpěnou škodu nebo ušlý zisk, proto provozovateli a podobným osobám zpravidla náhrada nepřislušela.¹⁸⁾

Pro Československo byl charakteristický široký rozsah nacionalizace. Ze soukromého vlastnictví byly vzaty a znárodněny nejen velké, ale i střední a někdy dokonce malé průmyslové podniky, doprava, banky, důležité obchodní podniky atd.

Jak již bylo uvedeno, ve všech evropských zemích, které nastoupily cestu k socialismu, existovala řada odlišností v celém procesu nacionalizace. Avšak nehledíc na uvedené rozdíly v jednotlivých zemích, jedním ze společných jmenovatelů nacionalizačních procesů ve všech těchto zemích bylo vytvoření zcela nového právního institutu - institutu státního socialistického vlastnictví.

Znárodněním se stal vlastníkem znárodněných podniků a majetkových hodnot vůbec stát. Musíme brát ovšem v úvahu, že je to stát (v tomto případě), který je orgánem a reprezentantem všeho pracujícího lidu. Stát jako vlastník znárodněného i jiného národního majetku vystupuje jako reprezentant všeho pracujícího lidu a jako jeho orgán je právním subjektem tohoto vlastnictví.

Podstata převedení soukromého majetku do státního vlastnictví formou nacionalizace je určena jejími úlohami, metodami provedení a výsledky. Úkoly, postavené před nacionalizací, metody, kterými je prováděna, a výsledky, které jsou jí dosaženy, závisí na tom, která třída je v daném

17) Viz Viktor Knapp, O konfiskaci nepřátelského majetku, Právní praxe 1946, str. 53.

18) Dlužno podotknout, že po roce 1948 se otázka náhrad v tuzemsku stala obsolentní.

státě panující. Dokud jsou u moci majetné třídy, jakékoli zestátnění neznamená skoncování s vykořisťováním, nýbrž pouze změnu formy vykořisťování.

Pojem nacionalizace byl znám již za kapitalismu. Zásadně se však odlišuje nacionalizace, prováděná v kapitalistických státech, od nacionalizace výrobních prostředků, uskutečněné jako součást proletářské revoluce. Kapitalistická nacionalizace nemění charakter vykořisťování pracujících. Používá se především v odvětvích nerentabilních pro kapitalisty, která však z jakéhokoli důvodu musí být zachována. Taková nacionalizace není v žádném případě krokem k socialismu, naopak, je používána jako prostředek stabilizace kapitalistického zřízení.

Pouze tehdy, když moc ve státě přechází do rukou dělnické třídy a jejích spojenců, napomáhá využití výrobních prostředků získaných nacionalizací maximálnímu rozvoji výrobních sil v zájmu celé společnosti: vlastnictví nabývá socialistický charakter.

Zákony o znárodňování v Československu přihlížejí značnou měrou k historickým zkušenostem legislativy a praxe nacionalizace provedené v sovětském Rusku. Tyto zákony mají velký význam v budování nového života, neboť napomáhají upevnění lidově demokratického státu a základů vytvářeného socialistického společenského zřízení a usnadňují (ne-li vůbec činí možným) vývoj cestou socialismu.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ЧЕХОСЛОВАЦКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В 1945-1948 ГОДАХ

Ян Гурлик

Резюме

Работа отправляется от положения, что любое преобразование общественного строя в прошлом должно было осуществляться вместе с перестройкой экономического базиса в целях социального, юридического и экономического обеспечения нового общественного строя. Поскольку эксплуатируемый класс домогался изменения общественного строя, он никогда не добился своего экономического обеспечения путем преобразования собственности на орудия производства. Поэтому социальные изменения в прошлом, за которые боролись эксплуатируемые народные массы, никогда не были прочными. Исключительно учение Маркса, Энгельса и Ленина о необходимости построить экономический базис для нового общественного строя создало идеологические предпосылки для прочной победы рабочих и крестьян, которая впервые осуществилась в царской России. Только государство пролетарской диктатуры способно, применяя идеи марксизма-ленинизма, ликвидировать основное противоречие капитализма - противоречие между общественным характером производства и частно-капиталистической формой присвоения, а именно при помощи социалистического обобществления средств производства.

В работе в первую очередь уделяется внимание правовым аспектам национализации, политические же и экономические рассматриваются лишь в тесной связи с правовым регулированием отношений, связанных с национализацией (в ориг. "znárodňovacíh"), и потому автор понимает процесс национализации в суженном смысле, исключительно как этап отчуждения (в ориг. "vyvlastňovací"), в Чехословакии, следовательно, 1945-1948 годы. Для более четкого определения признаков, характерных для национализации в Чехословакии, в первой части работы рассматриваются некоторые особенности, которыми отличался процесс национализации в Советской России. Продолжением этой части является обзор отдельных актов, имеющих важное значение для национализации в Чехословакии. При этом в работе анализируется характер отдельных этапов процесса национализации и одновременно рассматривается вопрос правового

регулирования управления национализированным имуществом. При этом затрагивается и институт "народной администрации" в более широких взаимосвязях и в первую очередь анализируются причины его возникновения. Затем проводится различие между конфискацией и национализацией с позиций их применения в Чехословакии; кратко указывается необходимость различать национализацию, осуществляемую в капиталистических государствах и национализацию средств производства, осуществляемую как часть пролетарской революции. В заключение также определяются связи между возникновением нового правового института - института государственной общественной собственности - и мерами по национализации.

Таким образом можно сказать, как это вытекает из содержания работы в целом, что национализация в Чехословакии имела перед собой поучительный пример национализации, осуществленной в Советской России и могла, следовательно, руководиться советским опытом, хотя, конечно это не могло быть некритическим заимствованием всех методов, использованных Советской властью. В Чехословакии национализация осуществлялась в других экономических условиях, создавшихся в результате различного политического, экономического и общественного развития.